

تهیه و طراحی : محمد یولچی خانی

اگر این محتوا مفید بود یا اگر word این محتوا را خواستید با شماره:

« ۰۹۱۰۰۴۸۲۵۲۲ » تماس وبا واریز مبلغ دلخواه ما را یاری کنید.

عقل در فلسفه - قسمت دوم

درسنامه

وضعیت عقل در سرزمین ما ایران، در عهد پیش از باستان

گزارش هایی مانند گزارش فردوسی در شاهنامه و سهروردی در کتاب حکمه الاشراق نشان دهنده آن است که حکیمان پیش از باستان و قدیم ایران هم از عقل به عنوان یک وجود برتر و متعالی آگاه بوده اند و خدا را عقل نامیده اند و هم به عقل به عنوان دستگاه تعقل و تفکر و خردورزی اهمیت می داده اند.

در اندیشه آنان، آفریدگار، مجموعه جهان را با عقل و خرد خود رهبری می کند .

عوامل مهم توجه به عقل و عقلانیت و تفکر فلسفی در جهان اسلام

۱- پیام الهی (قران کریم)

۲- سخنان پیامبر اکرم و عترت گرامی ایشان

علت عدم مخالفت مستقیم و صریح با عقل در جهان اسلام

به علت جایگاه ممتاز

عقل در فرهنگ عمومی مسلمانان

عمده ترین شکل های مخالفت با عقل در جهان اسلام

- ۱- تنگ و محدود کردن دایره اعتبار و کارآمدی عقل در عین پذیرش آن
- ۲- مخالفت با فلسفه و منطق، تحت عنوان دستاوردی یونانی و غیر اسلامی.

عقل نزد فیلسوفان مسلمان

- ۱- عقل، به عنوان وجودی برتر و متعالی در هستی
- ۲- عقل، به عنوان قوه استدلال و شناخت

عقل، به عنوان موجود متعالی و برتر از ماده

فیلسوفان مسلمان، روشن تر و دقیق تر از هراکلیتوس مرتبه ای از موجودات را که حقیقت وجودشان مجرد از ماده است، اثبات کرده و نام آن مرتبه را عالم عقول گذاشته اند. از نظر فارابی و ابن سینا اولین مخلوق خدا عقل اول است که موجودی کاملاً روحانی و غیرمادی است و عقول دیگری نیز به ترتیب از عقل اول به وجود آمده اند. این موجودات مجرد که فوق عالم طبیعت اند و فیض خداوند از طریق آنها به عوالم دیگر می رسد، عالم عقول را تشکیل می دهند.

عقل به عنوان دستگاه تفکر و استدلال

فارابی و ابن سینا می گویند عقل در هنگام تولد به صورت یک استعداد است که باید تربیت شود تا رشد کند یعنی همان طور که انسان مراحل کودکی، نوجوانی و جوانی را می گذراند و رشد جسمی او تکامل می یابد، عقل نیز با تربیت مراحل را طی می کند و کامل می شود.

مراحل تربیت عقل:

اولین مرحله عقل، عقل هیولانی

دومین مرحله، عقل بالملکه

سومین مرحله، عقل بالفعل

چهارمین مرحله عقل بالمستفاد

عموم فیلسوفان مسلمان عقیده دارند که:

۱- پذیرش هر اعتقاد و آیینی نیازمند استدلال عقلی است؛ هرچند این استدلال عقلی برای سطوح مختلف جامعه متفاوت است و حجت و دلیل هرکس به اندازه توان و قدرت فکری اوست.

۲- عقل بهترین ابزار برای تفکر در آیات و روایات است. ما به کمک عقل در آیات قرآن می اندیشیم و با تفکر و تدبیر در آیات، به معارف قرآن پی می بریم.

۳- فیلسوفان مسلمان با اینکه اساس پذیرش هر اعتقاد و آیینی را استدلال عقلی می دانند، راه کسب معرفت را به عقل منحصر نمی کنند بلکه حس و شهود را هم معتبر می دانند.

از نظر فیلسوفان مسلمان، استدلال عقلی، شهود و وحی هر سه ما را به حقیقت می رسانند و لذا در موضوعات مشترک حتماً به یک نتیجه خواهند رسید و مؤید یکدیگر خواهند بود. البته ما انسان ها چون توانمندی های عقلی محدود و متفاوتی داریم، ممکن است از استدلال عقلی درست استفاده نکنیم و

به نتیجه های نادرست برسیم و احساس کنیم میان دستاوردهای عقلی ما و داده های وحی تعارض هایی وجود دارد. در این قبیل موارد باید تلاش علمی خود را افزایش دهیم، از دانش دیگران بهره ببریم تا بتوانیم خطاهای خود را اصلاح نموده و از توهم و گمان تعارض میان یافته های عقلی و دستاوردهای وحیانی رهایی یابیم.

الف) سوالات کامل کردنی :

۱- حکیمان پیش از باستان و قدیم ایران هم از عقل به عنوان یک وجود برتر و متعالی آگاه بوده اند و خدا را ..... نامیده اند. (عقل)

۲- در اندیشه ایران باستان ..... نام خدای جهان آفرین است. (مزدا)

۳- گزارش هایی مانند گزارش فردوسی در ..... و سهروردی در کتاب ..... نشان دهنده آن است که حکیمان پیش از باستان و قدیم ایران هم از عقل به عنوان یک وجود برتر و متعالی آگاه بوده اند.

(شاهنامه - حکمة الاشراق)

۴- یکی از عوامل مهم توجه به عقل و عقلانیت در جهان اسلام، ..... و ..... پیامبر اکرم و عترت گرامی ایشان بود. (پیام الهی-سخنان)

۵- فقط با ..... است که می توان درباره درستی یا نادرستی یک دانش نظر داد و داوری کرد، نه بایونانی یا ایرانی و یا چینی بودن صاحب آن دانش. (استدلال)

فیلسوفان مسلمان، روشن تر و دقیق تر از فیلسوفان یونان مرتبه ای از موجودات را که حقیقت وجودشان ..... از ..... است، اثبات کرده و نام آن مرتبه را ..... گذاشته اند. (مجرد - ماده - عالم عقول)

۶- از نظر فارابی و ابن سینا اولین مخلوق خدا ..... است که موجودی کاملاً روحانی و غیرمادی است.

(عقل اول)

۷- موجودات ..... که فوق عالم طبیعت اند و فیض خداوند از طریق آنها به عوالم دیگر می رسد، ..... را تشکیل می دهند. (مجرد - عالم عقول)

۸- یکی از عقول عالم عقل ..... عامل ..... به عقل انسان هاست. (عقل فعال-فیض رسانی)

۹- مقام و منزلت عقل فعال نسبت به انسان، مانند ..... است نسبت به ..... (آفتاب - چشم)

فیلسوفان مسلمان همچنین عقیده دارند که ..... ابزار شناخت انسان و وسیله تفکر و تعقل اوست. (عقل)

۱۰- ابن سینا می گوید: هرکس که عادت کرده سخنی را بدون دلیل بپذیرد، از ..... خارج شده است. (حقیقت انسانی)

۱۱- اولین مرحله، عقل ..... یا عقل ..... نام دارد و آن هنگامی است که انسان هیچ ادراک عقلی ندارد.

(عقل بالقوه یا عقل هیولانی)

۱۲-دومین مرحله را عقل ..... می گویند. در این مرحله، عقل مفاهیم و قضایای بدیهی را درک می کند.

(بالمکه)

۱۳- سومین مرحله، عقل..... نام دارد. در این مرحله، عقل شکوفا شده و به فعلیت رسیده و با تمرین و تکرار، دانش هایی را کسب کرده است. (بالفعل)

۱۴-چهارمین مرحله عقل ..... نام گرفته است، زیرا در این مرحله انسان به طوری بردانش هایی که کسب کرده مسلط است که از هر کدام که بخواهد می تواند استفاده نماید. (بالمستفاد)

۱۵--فلاسفه ..... را عالی ترین مرتبه ..... می شمارند که به ..... اختصاص دارد. (وحی-شهود-پیامبران)

(ب) سوالات کشف ارتباط:

الف:سوالات	ب:پاسخ ها
۱- یکی از عوامل مهم توجه به عقل و عقلانیت در جهان اسلام	الف) عقل=۳
۲- در درستی و نادرستی یک دانش دآوری می کند.	ب) عقل فعال=۴
۳- اولین مخلوق خداوند از نظر فیلسوفان مسلمان	ج)سنت=۶
۴- عامل فیض رسانی به عقل انسان هاست.	د) وحی=۷
۵-یکی از ابزارهای معرفت از نظر فلاسفه	ک) آفتاب نسبت به چشم=۹
۶- یکی از منابع کسب احکام و معارف دین	ل)پیام الهی=۱
۷- عالی ترین مرتبه شهود	م) پیامبران=۸
۸- عالی ترین مرتبه شهود به این ها اختصاص دارد.	ه)مخالفت با عقل=۱۰
۹- مقام و منزلت عقل فعال همانند ان است	و)استدلال=۲
۱۰- شکل دوم مخالفت با عقل، به این صورت ظهور کرد.	ی)قلب=۵
۱۱-اولین مرحله عقل نام دارد.	بالمستفاد=۱۴
۱۲-دومین مرحله عقل نام دارد.	بالقوه =۱۳
۱۳-سومین مرحله عقل نام دارد.	بالمکه =۱۲
۱۴-چهارمین مرحله عقل نام دارد.	بالفعل =۱۱

(ج) گزاره های فلسفی صحیح و غلط:

- ۱- یکی از عوامل مهم توجه به عقل و عقلانیت در جهان اسلام، پیام الهی و سخنان پیامبر اکرم و عترت گرامی ایشان بود. (ص)
- ۲- عقل، در فرهنگ عمومی مسلمانان جایگاه ممتاز و ویژه ای به دست آورده و همواره از عقل به تجلیل یاد شده است (ص)
- ۳- برخی روش های عقلی در مسائل دینی کاربردی ندارند و کسانی که از این روش ها استفاده می کنند، مرتکب خطا می شوند. (غ)
- ۴- دانش فلسفه از یونان وارد جهان اسلام شده و دربردارنده عقاید کسانی مثل سقراط، افلاطون و ارسطوست و با عقاید اسلامی سازگار نیست. (ص)
- ۵- بسیاری از آراء فیلسوفانی مانند سقراط و افلاطون و ارسطو با آموزه های اسلامی سازگاری دارد. (ص)
- ۶- فلسفه دانش و شاخه ای از معرفت است که هر فردی از هر ملت و نژادی می تواند وارد این شاخه از دانش بشود و درباره مسائل آن، که مربوط به هستی و حقیقت اشیاست، بیندیشد و تولید دانش کند. (ص)
- ۷- در درستی و نادرستی یک دانش نیز فقط استدلال است که داور می کند، نه یونانی یا ایرانی و یا چینی بودن (ص)
- ۸- فیلسوفان مسلمان، با کمک هراکلیتوس و افلاطون مرتبه ای از موجودات را که حقیقت وجودشان عقلی است، اثبات کرده اند. (غ)
- ۹- مقام و منزلت عقل فعال نسبت به انسان، مانند آفتاب است نسبت به چشم. (ص)
- ۱۰- فیلسوفان مسلمان را می توان به دو گروه عقل گرا و تجربه گرا تقسیم کرد. (غ)
- ۱۱- استدلال های حسی و تجربی معیار اولیه قبول یا رد هر حکم و هر نظر علمی و فلسفی هستند. (غ)
- ۱۲- پذیرش هر اعتقاد و آیینی نیازمند استدلال عقلی است؛ هرچند این استدلال عقلی برای سطوح مختلف امعه متفاوت است و حجت و دلیل هرکس به اندازه توان و قدرت فکری اوست. (ص)
- ۱۳- عقل گرایی و خردورزی که در ایران قدیم شکل گرفته بود، به تدریج از قدرتش کاسته شد و در عصر ساسانیان و اواخر این عصر به ضعف گرایید. (ص)

(د) سوالات تشریحی:

- ۱- عوامل مهم توجه به عقل و عقلانیت در جهان اسلام، چیست؟
- یکی از عوامل مهم توجه به عقل و عقلانیت در جهان اسلام، پیام الهی و سخنان پیامبر اکرم و عترت گرامی ایشان بود.
- ۲- در درستی و نادرستی یک دانش چه چیزی داور می کند؟

در درستی و نادرستی یک دانش نیز فقط استدلال است که داوری می کند، نه یونانی یا ایرانی و یا چینی بودن

۳- اولین مخلوق خداوند از نظر فیلسوفان مسلمان، چیست؟

آنان اولین مخلوق خدا را عقل می دانند که موجودی کاملاً روحانی و غیرمادی است و عقول دیگری نیز به ترتیب از آن به وجود آمده اند.

۴- عقل فعال «چیست و طیفه آن چه می باشد؟

یکی از عقول عالم عقل این عقل، عامل فیض رسانی به عقل انسان هاست.

۵- فارابی عقل فعال را به چه چیزی تشبیه کرده است؟

مقام و منزلت عقل فعال نسبت به انسان، مانند آفتاب است نسبت به چشم

۶- از نظر ابن سینا کسی که سخن بی دلیل را بپذیرد چه نیجه ای برای او حاصل می شود؟

هرکس که عادت کرده سخنی را بدون دلیل بپذیرد، از حقیقت انسانی خارج شده است.

۷- جایگاه عقل در دین را بنویسید.

۱- عقل به عنوان منبع معرفت دینی ۲- عقل به عنوان ابزار کسب معرفت دینی

۸- ابزارهای معرفت از نظر فلاسفه مسلمان را بنویسید

۱- حس ۲- قلب ۳- عقل

۹- منابع کسب احکام و معارف دین از نظر عموم فیلسوفان مسلمان را بنویسید.

۱- عقل ۲- قرآن ۳- سنت

۱۰- عالی ترین مرتبه شهود چیست؟ و به چه کسانی اختصاص دارد؟

فلاسفه وحی را عالی ترین مرتبه شهود می شمارند که به پیامبران الهی اختصاص دارد. انبیای الهی از این طریق به برترین دانش ها و معارف دست می یابند و آن دانش ها را در اختیار انسان های دیگر قرار می دهند.

۱۱- عقل، در فرهنگ عمومی مسلمانان چه جایگاهی دارد؟

کمتر شخصیتی را در تاریخ اسلام مشاهده می کنیم که در بزرگداشت عقل سخن نگفته و یا با عقل ستیز کرده باشد. به عبارت دیگر، عقل، در فرهنگ عمومی مسلمانان جایگاه ممتاز و ویژه ای به دست آورده و همواره از عقل به تجلیل یاد شده است. البته این جایگاه ممتاز، سبب حرکت عمومی مسلمانان به سوی علم و دانش در حوزه های مختلف شد اما مخالفت برخی از جریانات فکری با عقل، در شکل های دیگری ظهور کرد.

۱۲- مخالفت برخی از جریان‌های فکری با عقل، در جهان اسلام در چه شکل‌هایی ظهور کرد؟

۱- تنگ کردن محدوده اعتبار و کارآمدی عقل در عین پذیرش آن

۲- مخالفت با فلسفه و منطق، تحت عنوان دستاوردی یونانی و غیراسلامی.

۱۳- شکل اول، مخالفت برخی از جریان‌های فکری با عقل، در جهان اسلام چگونه بود؟

در شکل اول، این جریان‌ها می‌کوشیدند نشان دهند که برخی روش‌های عقلی در مسائل دینی کاربردی ندارند و کسانی که از این روش‌ها استفاده می‌کنند، مرتکب خطا می‌شوند.

۱۴- شکل دوم، مخالفت برخی از جریان‌های فکری با عقل، در جهان اسلام چگونه بود؟

شکل دوم مخالفت با عقل، به صورت مخالفت با فلسفه ظهور کرد. از ابتدای رشد فلسفه در جهان اسلام تاکنون، همواره کسانی گفته‌اند که دانش فلسفه از یونان وارد جهان اسلام شده و دربردارنده عقاید کسانی مثل سقراط، افلاطون و ارسطوست و با عقاید اسلامی سازگار نیست.

۱۵- پاسخ فلاسفه به مخالفت گروهی از فلاسفه اسلامی که می‌گویند: (دانش فلسفه از یونان وارد جهان اسلام شده و دربردارنده عقاید کسانی مثل سقراط، افلاطون و ارسطوست و با عقاید اسلامی سازگار نیست.) چیست؟

در پاسخ به این سخن، فلاسفه می‌گویند جدا از اینکه بسیاری از آراء فیلسوفانی مانند سقراط و افلاطون و ارسطو با آموزه‌های اسلامی سازگاری دارد، باید توجه کنیم که فلسفه دانش و شاخه‌ای از معرفت است که هر فردی از هر ملت و نژادی می‌تواند وارد این شاخه از دانش بشود و درباره مسائل آن، که مربوط به هستی و حقیقت اشیاست، بیندیشد و تولید دانش کند. همچنین، همان‌طور که در سایر شاخه‌های دانش می‌توان از آرا و نظرات دیگران استفاده کرد، در این دانش نیز بهره‌گیری از دستاوردهای متفکران دیگر ضروری است و با نقد و بررسی این دستاوردها می‌توان قدم‌های بیشتری در جهت این دانش برداشت.

۱۶- دو مصداق عقل نزد فیلسوفان مسلمان را بنویسید.

۱- عقل، به عنوان وجودی برتر و متعالی در هستی   ۲- عقل، به عنوان قوه استدلال و شناخت.

۱۷- ویژگی‌های عقل و عالم عقول را بنویسید.

۱- فلاسفه مسلمان اولین مخلوق خدا را عقل می‌دانند که موجودی کاملاً روحانی و غیرمادی است و عقول دیگری نیز به ترتیب از آن به وجود آمده‌اند.

۲- این موجودات مجرد فوق عالم طبیعت‌اند.

۳- فیض خداوند از طریق آنها به عوالم دیگر می‌رسد.

۴- این عقول هم علم حضوری به خود دارند، هم خالقشان را با علم حضوری درک می‌کنند و هم به مخلوقات پایین‌تر از خود علم دارند و آنها را درک حضوری می‌کنند و هر دم در کار اداره و فیض رساندن به آنها هستند.

۱۸- عقل انسان چه توانایی به انسان می دهد؟ و از کجا ناشی شده است؟

آنان می گویند عقلی که در انسان هست و به او توانمندی اندیشیدن می دهد نیز پرتوی از همان عالم عقول است که اگر تربیت شود و رشد کند، علاوه بر استدلال کردن، می تواند حقایق را آن گونه که عقول درک می کنند، بیابد و مشاهده کند.

۱۹- نظر ود یدگاه فارابی را درباره عقل فعال بنویسید.

مقام و منزلت عقل فعال نسبت به انسان، مانند آفتاب است نسبت به چشم. همان طور که آفتاب نوربخشی می کند تا چشم انسان ببیند و بینای بالفعل شود، عقل فعال نیز نخست چیزی در قوه عقلی آدمی افاضه می کند؛ به طوری که فعالیت عقلی برای انسان ممکن می شود و در نتیجه، عقل شروع به فعالیت می کند و به ادراک حقایق نائل می شود.

۲۰- چرا فیلسوفان مسلمان را نمی توان به دو گروه عقل گرا و تجربه گرا تقسیم کرد؟

فیلسوفان مسلمان را نمی توان به دو گروه عقل گرا و تجربه گرا تقسیم کرد؛ زیرا عموم آنان عقیده دارند که همه کارکرد های عقل و انواع استدلال ها، از جمله استدلال تجربی، تمثیل و برهان عقلی محض، هرکدام در جایگاه خود روشی درست برای کسب دانش به حساب می آیند. به عبارت دیگر، استدلال های عقلی معیار اولیه قبول یا رد هر حکم و هر نظر علمی و فلسفی هستند.

۲۱- نظر عموم فیلسوفان مسلمان را درباره استدلال عقلی را بنویسید.

پذیرش هر اعتقاد و آیینی نیازمند استدلال عقلی است؛ هرچند این استدلال عقلی برای سطوح مختلف جامعه متفاوت است و حجت و دلیل هرکس به اندازه توان و قدرت فکری اوست. بنابراین، ایمانی ارزشمند است که پشتوانه عقلی داشته باشد. ایمانی که از چنین پشتوانه ای تهی است، ارزش چندانی ندارد و چه بسا انسان را به سوی کارهای غلط و اشتباه بکشانند.

۲۲- از نظر عموم فیلسوفان مسلمان چه ایمانی ارزشمند است؟

ایمانی ارزشمند است که پشتوانه عقلی داشته باشد. ایمانی که از چنین پشتوانه ای تهی است، ارزش چندانی ندارد و چه بسا انسان را به سوی کارهای غلط و اشتباه بکشانند.

۲۳- اولین مرحله، عقل چه نام دارد؟ آن را شرح دهید.

اولین مرحله، عقل بالقوه یا عقل هیولانی نام دارد و آن هنگامی است که انسان هیچ ادراک عقلی ندارد، اما استعداد و آمادگی درک معقولات را دارد، به طور مثال، نوزادی که تازه متولد شده، گرچه استعداد نوشتن را دارد، اما نمی تواند چیزی بنویسد.

۲۴- دومین مرحله، عقل چه نام دارد؟ آن را شرح دهید.

دومین مرحله را عقل بالملکه می گویند. در این مرحله، عقل مفاهیم و قضایای بدیهی را درک می کند، مثلاً می داند که یک چیز نمی تواند هم باشد و هم نباشد. در این مرحله است که انسان آمادگی دریافت علم را پیدا می کند و می تواند دانش ها را کسب نماید.

۲۵- سومین مرحله، عقل چه نام دارد؟ آن را شرح دهید.

سومین مرحله، عقل بالفعل نام دارد. در این مرحله، عقل شکوفا شده و به فعلیت رسیده و با تمرین و تکرار، دانش هایی را کسب کرده است.

۲۶- چهارمین مرحله، عقل چه نام دارد؟ آن را شرح دهید.

چهارمین مرحله عقل بالمستفاد نام گرفته است، در این مرحله انسان به طوری بردانش هایی که کسب کرده مسلط است که از هر کدام که بخواهد می تواند استفاده نماید، مانند یک استاد ریاضی که هر مسئله ریاضی را جلوی او بگذارند، به راحتی حل می کند.

تفکر

ابن سینا رساله ای به نام «معراجیه دارد وی در مقدمه این رساله می گوید شریف ترین انسان و عزیزترین انبیا و خاتم رسولان چنین گفت با مرکز حکمت و فلک حقیقت و خزینه عقل، امیرالمؤمنین که ای علی، چون می بینی که مردم با انواع نیکی ها به سوی خالق خود تقرب می جویند، تو به انواع تعقل و تفکر به او تقرب جوی تا از آنان سبقت گیری و این خطاب جز با چنین بزرگی ممکن نبود؛ زیرا او (علی) در میان خلق مانند معقول در میان محسوس بود، لاجرم چون با دیده بصیرت به ادراک اسرار شتافت، همه حقایق را دریافت و دیدن یک حکم دارد که گفت؟ «اگر پرده کنار رود، بر یقین من افزوده نمی شود.»

درباره گفته ابن سینا فکر کنید و بگویید:

۱- به نظر شما عبادت با بهره مندی از انواع تعقل چه معنایی می تواند داشته باشد؟

توصیه پیامبر اکرم به امیرالمؤمنین توصیه به عبادت عقلانی است. این توصیه دو معنا می تواند داشته باشد: یکی اینکه انسان اهل تفکر باشد و در نعمت های الهی و جهان خلقت تفکر کند که در این مورد هم احادیث زیادی وارد شده، از جمله اینکه: «لأعبادة كالتفكير»، «لأعبادة كالتفكير»

دوم اینکه عبادات و اعمال و رفتار خود را با تفکر توأم کند و با فکر و اندیشه انجام دهد.

۲- توصیفات ابن سینا از پیامبر و امام علی نشان دهنده چیست؟

در توصیفی که ابن سینا از پیامبر اکرم و امیرالمؤمنین می کند، نشان می دهد که این دو بزرگوار برترین انسان های عاقل و حکیم هستند و قدرت عقلی آنان در بالاترین حد است.

۳- با توجه به شخصیت فلسفی ابن سینا، این بیان وی چه پیامی در بردارد؟

این جمله ابن سینا گویای آن است که با اینکه وی یک فیلسوف نابغه و یک عقل گرای بزرگ است، اما رسول خدا و امیرالمؤمنین چنان در نظر وی با عظمت و بزرگ هستند که در مقابل آنان کاملاً خاضع است و با آن جمله های زیبا آن بزرگواران را توصیف می کند.

➤ به کار ببندیم

۱- عامل اصلی توجه به عقل و عقلانیت در جهان اسلام چه بود؟

یکی از عوامل مهم توجه به عقل و عقلانیت در جهان اسلام، پیام الهی و سخنان پیامبر اکرم و عترت گرامی ایشان بود.

۲- مخالفت با عقل در جهان اسلام در چه قالب ها و اشکالی صورت می گرفت؟ چرا؟

مخالفت با عقل به صورت مستقیم کمتر صورت گرفته اما در دو قالب خود را نشان داده است و علت اینکه مخالفت با عقل در اسلام و به خصوص در میان پیروان ائمه کمتر جدی گرفته شده، توجه قرآن کریم و معصومین بزرگوار به عقل بوده است.

در شکل اول، این جریان ها می کوشیدند نشان دهند که برخی روش های عقلی در مسائل دینی کاربردی ندارند و کسانی که از این روش ها استفاده می کنند، مرتکب خطا می شوند.

شکل دوم مخالفت با عقل، به صورت مخالفت با فلسفه ظهور کرد. از ابتدای رشد فلسفه در جهان اسلام تاکنون، همواره کسانی گفته اند که دانش فلسفه از یونان وارد جهان اسلام شده و دربردارنده عقاید کسانی مثل سقراط، افلاطون و ارسطوست و با عقاید اسلامی سازگار نیست.

۳- در مورد رابطه عقل و دین چه تفاوت اساسی میان فیلسوفان مسلمان با رهبران کلیسا وجود دارد؟

رهبران کلیسا، به خصوص در دوره اول قرون وسطی مخالف سرسخت عقل بودند و میان ایمان دینی و عقل، تضاد می دیدند، اما عموم فیلسوفان مسلمان معتقد به همراهی عقل با دین بودند.

۴- چرا فیلسوفان مسلمان به دو گروه عقل گرا و تجربه گرا تقسیم نشدند؟

زیرا فیلسوفان مسلمان همه توانایی های شناخت، اعم از عقل و حس و شهود و وحی را قبول داشتند و همان طور که افلاطون و ارسطو هم حس و هم قیاس را قبول داشتند، فیلسوفان مسلمان نیز هم حس و هم قیاس عقلی را معتبر می دانند.